

Hoványi Márton

HÁBORÚ A MODERNISTÁKKAL A MODERN HÁBORÚ ALATT

Az antimodernista esküről

Komoly aggodalommal fogadta Szent X. Piusz pápa a szarajevói merénylet és az azt követő hadüzenetek hírét.¹ Az egyházfő nem sokkal a világegés kezdete után – 1914. augusztus 19-ről 20-ra virradó éjjel – elhunyt. A konklavé augusztus utolsó napján kezdődött. A pápaválasztó bíborosoknak olyan személyt kellett választaniuk, aki egyszerre tud szembenézni a kitörő világháború egyházon kívüli borzalmával és az úgynevezett teológiai *modernizmus* mozgalmának egyházon belüli nehézségével. A nacionalista elkötelezettségéről ismert Maffi bíboros Pisa érsekeként hiába volt esélyes a választáson, a bíborosok a kezdeti szavazategyenlőség után – vélhetően a háborús helyzet miatt – a bolognai érsek, Giacomo della Chiesa mellett tették le a voksukat.² A korábban diplomáciai feladatokat teljesítő bíborost 1914. szeptember 4-én választották pápává XV. Benedekként.

Az új pápa alakja összeforrt az egyház béketörekvéseivel, miközben az 1917-es egyházjogi kódex, a szentszéki diplomácia elismertté tétele és a kereszténység intézményes keleti nyitása is az ő pontifikátusához kötődik. Jelen vizsgálódás szempontjából ezek a nyitottságot, dialógust és igazságosságot célzó pápai gesztusok kontextusként lehetnek fontosak. Kontextusaként az egyház antimodernista törekvéseinek, amelyek már X. Piusz alatt elkezdődtek, azonban éppen az I. világháború idején új értelmezési keretet nyertek. A modernizmussal szembehelyezkedő és részben éppen ezzel a dedikált figyelemmel a modernizmusnak kontúrt is rajzoló egyházi álláspont leginkább az *antimodernista eskü* 1910. szeptember 9-i kihirdetésében konkretizálódott.³ Ahhoz, hogy ennek az eskünek a szövegét érdemben megvizsgálhassuk, előzetesen tisztázni kell a teológiai modernizmus mibenlétét.

1 Török József, *Századunk pápái – X. Piusz pápa*, Újvidék, Agapé, 1991 (Vetés, 10), 25–26.

2 Uő., *Századunk pápái – XV. Benedek pápa*, Újvidék, Agapé, 1991 (Vetés, 11), 5.

3 Az *Acta Apostolicae Sedis*ben megjelent antimodernista eskü a következő pápai motu proprioában található: X. PIUS, *Sacrorum Antistitum*, AAS, 1910/17, 655–680. A tanulmány során ennek a kiadásnak a latin szövegére fogunk utalni, amikor ennek jelentősége lesz a hivatalos magyar fordítás következő szövegéhez képest: X. PIUSZ, *Az antimodernista eskü = Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. Heinrich DENZINGER és Peter HÜNERMANN, ford. FÍLA Béla és JUG László, Bányterenyé–Budapest, Örökmécs–Szent István Társulat, 2004, 681–683. A Denzinger kiadás hagyományos hivatkozási beosztása szerint ez utóbbi szöveg minden nyelven a következő pontok alatt található: DH 3537–3550.

A modernizmus és az Egyház⁴

A 19-20. századi teológiai kritika mozgalmát először X. Piusz nevezi meg modernizmusként 1907. július 3-án kiadott *Lamentabili* című dekrétumában.⁵ A tanítóhivatali megnyilatkozás ekkor egyértelműen egymáshoz csatolja azokat a szellemi mozgásokat, amelyek a korszerű biblikus kutatások (Alfred Loisy), a misztika (Friedrich von Hügel) és a bölcselet (George Tyrell) irányában tájékozódtak az 1900-as években.⁶ Kétségtelen, hogy a felvilágosodásban magának új utat törő racionalizmus és az ehhez társuló autonóm tudományfelfogás a 19. században virágzó neotomista teológiával ellentétbe került, és először a Szentírás szövegének történetkritikai magyarázatával vívta ki az egyház gyanúját. A protestáns oldalon liberális jelzővel ellátott teológia, amely egészen Rudolf Bultmannig érezte hatását, sok szempontból párhuzama a modernista katolikus exegézisnek.⁷ Mózes első öt könyvének szerzőségét már a 16. században vitatni kezdték, de a tudományos érvek a bonyolult redakcióelméletek kidolgozásáig a 19. században kezdték meg burjánzásukat. Amíg a Szentszék a 19. század közepén is megerősíti Mózes szerzőségét, a hermeneutika nyomán a történetiségre sajátosan érzékeny korszak éppen ennek az ellenkezőjét látja igazolhatónak, kimutatva a különböző hagyományrétegek egymásra szerkesztettségét. A tudományos teológiai kutatás haladó ága és a tanítóhivatali iránymutatása közötti egység fokozatosan erodálódni kezdett.

A biblikus kutatások mellett a dogmatika is a kritika tárgyává vált.⁸ A vallásra Schleiermacher és mások nyomán egyre többen az érzésekhez kötődő jelenségként tekintettek vagy valamivel később a tudatalatti kivételéseként gondolták el a vallást. A két felfogásban közös, hogy az értelem számára hozzáférhetetlenek, ezért az értelem tartományán, a (szekularizált) tudományon kívül esőként kezelték a vallást. Ha a tudat alatti vallási szükségletek tárgyi-asulásaként tekintettek a rituális cselekményekre vagy magára a kinyilatkoz-

4 Az alábbi alfejezet társadalmi, (egyház)politikai és kulturális valamint részletes kronológiai háttérhez eligazítást adnak például a következő munkák: Lester R. KURTZ, *The Politics of Heresy: The Modernist Crisis in Roman Catholicism*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1986, 18–51, 109–166. SZÉNÁSI Zoltán, *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig: Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, Bp., Argumentum, 2011, 59–63. SZABÓ Ferenc, „Krisztus fénye”: *Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe*, Bp., Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2014, 77–91.

5 Tömör értékeléséhez lásd: Émile POULAT, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste*, Paris, Casterman, 1979, 9.

6 Jól mutatja a modernizmus időszakában a Tanítóhivatal óvatosságát, hogy még a fiatal Romano Guardini is a *Hochland* munkatársi köréhez tartozva kénytelen volt a lapot ért modernista vádakkal maga is foglalkozni. Vö.: GÖRFÖL Tibor, *A fordító előszava* = Romano GUARDINI, „*Sehol világ, csak belül!*”: *Rainer Maria Rilke Duinói elégiáiról*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Új ember, 2003, 9–11.

7 A liberális teológiai örökség jelentőségéhez l.: Rudolf BULTMANN, *A liberális teológia és a legújabb teológiai irányzat*, ford. HEGYI Márton = R. B., *Hit és megértés*, Bp., L'Harmattan, 2007, 23–41.

8 A folyamat rövid vázlatát l. NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG, *A dogmaértelmezés*, ford. VÁRNAI Jakab = *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés*, szerk. TÖZSÉR Endre és VÁRNAI Jakab, Bp., Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya és L'Harmattan, 2012 (Isten és tudomány), 175–176.

tatásra is, akkor értelemszerűen az ezekből tartósan rögzült narratívákat nevezhették tradíciónak. Ebből a hagyományértelmezésből fakadóan a dogmák pusztán szimbolikus reprezentációkká válnak, az Egyház pedig az a társas formáció, amelyben ezek közösségre kimondhatóak, illetve átélhetőek.⁹

Az így kialakított nézetek és a rájuk adott egyházi válaszok egy visszatérő történelmi mintázat szerint indultak útnak: ismételten a hit és ész konfliktusával találkozunk. A 19. századi ipari, társadalmi és kulturális folyamatok áthidalhatatlan kétosztatúságot eredményeznek, amelyet leegyszerűsítve így jellemez a szakirodalom: antiklerikális tudósok állnak szemben a tudományellenes klérussal.¹⁰ A korabeli tudományosság (lélektan, fizika, biológia) és művészet egyaránt bizalmatlan az abszolút, oszthatatlan igazság irányában. A sokféle vallási és episztemológiai adottság együttes kezelhetőségére a kor jellemzően az úgynevezett *relativista* gondolkodásmódot részesítette előnyben, amely a katolikus egyház számára elfogadhatatlan megoldást jelentett.¹¹ A katolikus teológiában csak jóval a 19-20. század fordulója után jut érvényre a *pluralizmus*, amely a relativizmus értékeit úgy képes integrálni, hogy eközben mentes marad az abszolútum tagadásától. Ehhez azonban az egyház szívében is végbe kellett mennie annak a hasadásnak, amely korábban a világi tudományosság és az egyház hite között már kialakult: a szakirodalommal egybecsengetően ezt nevezhetjük a katolikus modernista válságnak.¹²

Az antimodernista eskü

A kialakult válság egyik legfontosabb sajátossága az, hogy maga az egyházi tanítóhivatal foglalta gyűjtőnév alá, ami nyelvi és eszmetörténeti értelemben is teremtő gesztusként értékelhető. A korábban egymást csak részben fedő eszmei és kritikai áramlatok az egyházi elitelés jegyében váratlanul társaivá lettek egymásnak. Az egyház a „modernista” megnevezéssel tudta egységesíteni a különálló tévtanításokat önmagával szemben, miközben tagjai, kiemelten a klérus és a teológiai tanárok egységét az antimodernista esküvel hozta létre. A szöveg részletesebb értelmezése előtt érdemes kitérnünk arra a folya-

9 Vö.: Karl RAHNER és Herbert VORGLIMMER, *Teológiai kisszótár*, ford. ENDREFFY Zoltán, Szent István Társulat, 1980, 504.

10 KURTZ, *Lm.*, 52. Az eszmetörténeti és művészeti forrongásokkal párhuzamosan 1907-ben Franciaországban törvényesen is szétválasztották az Egyházat és az államot, ahonnan Loisy, Le Roy és mások nyomán elindult a modernista mozgalom.

11 Vö.: René LATOURELLE, *A relativizmus csapdájáról*, ford. BOBAY Orsolya = *A hitvallástól a teológiai megalapozásig*, szerk. BAGYINSZKI Ágoston, Bp., L'Harmattan–Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2014 (*Sensus Fidei Fidelium*, 3), 231–233.

12 Nem vitatva ezzel Lafont retrospektív álláspontját, amely már a középkorra tehetően a modernitás és az Egyház első összeütközését, úgy gondoljuk, hogy mindez előzménye a hit és ész 20. századi konfliktusának. Vö.: Ghislain LAFONT, *A katolikus egyház teológiatörténete*, ford. Mártonffy Marcell, Bp., Atlantisz, 1998, 159–235.

matra, ahogyan a tanítóhivatali megnyilatkozások mérföldkövekként jelezték az antimodernista esküköz vezető utat.

Az első ilyen mérföldkő IX. Pius pontifikátusához kapcsolódik. 1864. december 8-án a *Quanta cura* kezdetű körleveléhez illesztette azt a korábbi megnyilatkozásaiból származó nyolcvan elítélést tartalmazó gyűjteményt, amit *Syllabus* néven ismerünk. Bár a modernista jelzőt itt még nem használja a pápai megnyilatkozás, mégis közvetlen előzménye lehet az antimodernista szövegeknek, hiszen a 2. és 10.§-ok a haladás, a szabadelvűség és a racionalizmus veszélyeitől határolják el az igaz tanítást. Először a Szent Officium 1907. július 3-án kibocsátott *Lamentabili* rendeletében tűnik fel a modernista gyűjtőnév. A rendelkezést egy nappal később erősítette meg X. Piusz pápa, aki ezzel összefüggésben, mintegy két hónappal később, szeptember 8-án kiadott *Pascendi dominici gregis* kezdetű enciklikájával fejtette ki rendszerezett formában, hogy milyen nézeteket ért modernista megjelölés alatt. Az ilyen módon elítélt teológiai nézetek talán éppen amiatt, hogy nem egyetlen tőről fakadtak, visszaszoríthatatlannak mutatkoztak. A születőfélben lévő modern fizika, pszichoanalízis, fenomenológia vagy a művészet avantgárd hajtásai olyan eszmetörténeti paradigmaváltást sürgettek, amelybe a protestánsok liberális teológiájához hasonlóan, úgy tűnt, a katolikus modernisták is be kívántak tagozódni.

A neotomista filozófiai-teológiai hagyomány és az I. Vatikánum, illetve IX. Piusz egyházképének nyomvonalán haladók ezekkel a folyamatokkal szemben a legmagasabb köröktől várták a tanítóhivatal mindenkire érvényes, egyértelmű útmutatását. X. Piusz Pápa 1910. szeptember 1-jén tette közzé *Sacrorum antistitum* kezdetű motu proprioját, amely ezzel az igénnyel áll kölcsönhatásban. A „motu proprio” műfaji megjelölés szó szerint „saját indítatásból” jelentéssel bír. Ez arra utal, hogy nem valamilyen kérelemre adott törvényi rendelkezés, hanem a pápa saját kezdeményezéséből megszülető írást olvashatunk. Az enciklikához képest, amely tanítói forma a 18. században alakult ki és a 19. századtól nyert egyre nagyobb teret, a motu proprio régebbi, a 15. századra megy vissza. Jelen esetben érdekes kölcsönhatásban áll a saját indítatás azzal a korábbi pápai gesztussal, amely a modernista gyűjtőnevet megalkotva fogta egybe az addig széttartó teológiai irányzatokat. Ahogy korábban már megjegyeztük, értékelhető a modernista mozgalom irányzatként való nyelvi létrejötte is pápai kezdeményezésnek, amivel szemben egy olyan intézmény született 1910 szeptemberében, amely az antimodernista esküt kihirdető dokumentum műfaji sajátossága miatt maga is a pápai szándékban gyökerezik. Természetesen az téves következtetés lenne, ha ezek után azt állítanánk, hogy a pápai szándék egymaga termelt ki egy egyházon belüli félévszázados konfliktust. Annál inkább tekinthetjük ezt a kétszeres nyelvi identifikációt a már említett centralizált egyházkép világos jelének, ami kétséget kizáróan feszültségforrás volt a modernizmussal megvádolt teológusokkal folytatott dialógus alatt. Ha a központosított egyházkép indikátorként (is) olvassuk az antimodernista esküt, érdekes adalék lehet, hogy csak

1967-ben, a II. Vatikáni Zsinat lezárása után két évvel vált szabadon választhatóvá az eskü letétele. Témánk szempontjából kifejezetten releváns, hogy két világhégest is át tudott vészelní ez az elköteleződési formula. Miközben a diktatúrákkal vagy az egyes emberek érdekei helyett egyedül a birodalmak javát képviselő világháborúkkal szemben következetesen hirdette a béke, az élet és az emberi méltóság üzenetét az egyház, a saját, centralizált, autokratikus struktúrájával, amelyre az antimodernista eskü is rámutatott, a *motu proprio* követően még évtizedekig reflektálatlan maradt: az esküt minden felszentelt szolgának és katedrát nyert teológusnak kötelezően le kellett tennie.

Az eskü szövege eredetileg a kutatások téves metódusait és eredményeit célozta meg. A szöveg retorikai kidolgozását vizsgálva azt találjuk, hogy a hitvallás- és értelmezésbeli szembenállást a háború képeivel fejezi ki az antimodernista eskü. Ez a figurativitás alighanem jelentős átalakuláson mehetett keresztül, amikor a szöveget kihirdető X. Piusz halála előtt pár nappal kitört az I. világháború. Ettől kezdve XV. Benedek vagy a II. világháború alatt XII. Piusz is abba a kettős helyzetbe került, amely egyszerre hirdette és kérte a békét a világ hatalmaitól, miközben klérusát a háború szavaival eskette fel. Az egyházi önazonosság kommunikációjában a békének és a háborúnak ez a szimultaneitása a modern háborúk idején sajátos kettősséget szült.

A szembenállás az eskü szövegének már az első mondatában világossá válik. Az eskütévő személyes, név szerinti elköteleződése „ennek a kornak a tévedéseivel szemben”¹³ indul meg. Az *error* szó által jelölt tévedés első ránézésre enyhébbnek tűnhet a *haeresis* (eretnekség) kifejezéshez képest. Ezt árnyalja, hogy az *adversor* ige használata az egyház történetében már a 2. században összefonódott az eretnekségek elleni harccal, hiszen lyoni Szent Irenaeus *Adversus haereses* (az eretnekségek ellen) címmel adta közre azt az alapvető munkát, amely később az egyházatyák eretnekség elleni küzdelmében sokaknak prototípusként szolgálhatott. A szó kiválasztása éppen ezért sokatmondó. Izgalmas továbbá a mondatbeli „ennek a kornak” kifejezés időmeghatározása is. A közelre mutató „ennek” (*huius*) névmás összetéveszthetetlenül konkrét, szemben a „kor” (*tempus*) tágasságával. Pontosabb lenne így fordítanunk a kifejezést: 'ezeknek az időeknek'. Ugyanis ezeket a szavakat eredetileg csak az egyház belső, teológiai konfliktusa állta körbe, a világháború kezdetétől pedig, természetesen, ezek a szavak is többletjelentéssel gazdagodtak. Ezzel együtt is az, hogy 1910-től 1967-ig egyazon időket élt meg az egyház, túlzásnak tekinthető, akár a teológiatörténet, akár az egyházpolitika felől közelítünk a korszak(ok)hoz. Az antimodernista eskünek óhatatlanul be kellett teljesítenie saját, szó szerinti jelentését: korszerűség-ellenessé kellett válnia. A *huius* közelre mutató névmás újból és újból másra mutatott, nemcsak azért, mert a modernista mozgalom első hullámát felváltotta a liturgikus megújulással párhuzamosan fejlődő patrisztikus megújulási mozgalom például olyan képviselőkkel, mint Henri de Lubac, akit az 1950-es évek elején szin-

13 „...huius temporis erroribus directo adversantur.” DH 3537.

tén modernista gyanúba keverték, hanem elsősorban azért, mert gyökeres változáson ment keresztül a világ(egyház) ezekben az évtizedekben. Az ilyen módon anakronisztikussá váló antimodernista eskü ezért is válhatott akár használata során többször is egy már letűnt háború relikviájává.

Ezt a paradoxont az arisztoteliaiánus ihletettségu, neotomista bölcseleti alapok hívták életre, amelyek váltig állították a philosophia perennis (egyedüli) létjogosultságát, szemben a történetiségre egyre érzékenyebbé váló más szellemtudományokkal. Erre utal az eskü harmadik bekezdésének a következő része: „*Másodszor: a kinyilatkoztatás külső bizonyítékait, vagyis az isteni cselekedeteket, elsősorban a csodákat és a jövendöléseket elfogadom [...] és val-lom, hogy minden korszak és minden ember, még a mai idők emberének értelmével is a legnagyobb mértékben összhangban állnak.*”¹⁴ Itt a *minden idők* (omnium aetatum) áll szemben a *mai idők* (huius temporis) kifejezésével. Az isteni igazság változhatatlanságának tételét hirdeti meg az antimodernista eskü, amely még ebben a korban is érvényes. Ezt a későbbiekben kulcsfontosságúvá váló dogmafejlődés teológiai tana sem vonta kétségbe. Mégis azzal, hogy a magától értetődő „összhangban állás” tézisnek búcsút tudott inteni, lehetővé vált, hogy éppen a történetiség és ehhez a megkésettség miatt nagyjából egyidejűleg csatlakozó nyelviség felértékelődjön és elfoglalja a teológiai gondolkodásban a neki megfelelő helyet a 20. század második felében.

Tovább olvasva az eskü szövegét ezt találjuk: „*Harmadszor: ugyanígy erős hittel hiszem, hogy az Egyházat, a kinyilatkoztatott Ige örét és tanítómesterét maga [...] Krisztus [...] alapította...*”¹⁵ Az egyházra vonatkozó hitvallásban a Krisztustól származó alapításból kiindulva ad az eskü szövege legitimitást az egyháznak, a vázlatos érv mögött biblikus és patrisztikus teológiai tradíció húzódik meg. Ugyanennek a hagyománynak az eleme az önmeghatározások két eleme is, ti. az egyház őr (custos) és tanítómester (magistra). A két kép párt alkot, hiszen a tanítómester a latinban nőnemű szóként a neveléssel áll kapcsolatban, az őr(szem) pedig hímnemű szóként a férfi princípiumot emeli ki az egyház karakteréből. Számunkra most az idézetben kiemelt őr szó bír jelentőséggel. A *custos* egyaránt jelent nyáját őrző pásztor és katonai őr-szemet. Mindkettő archetipikus férfi foglalkozásként a valami/valaki védelmében virrasztó ember képét őrzi.¹⁶ Ez a kép, amelyben az egyház mint őr szem jelenik meg, aki a kinyilatkoztatás tisztaságát vigyázza, a fronton szolgálatot teljesítő lelkészek tapasztalati horizontján ismét lényeges jelentésmódosuláson mehetett keresztül az I. világháború kezdetekor. A már emlegetett pater de Lubac megsérülve a nagy háborúban élete végéig egy a fejébe fúródott töl-

14 „Secundo, externa revelationis argumenta, hoc est facta divina, in primisque miracula et prophetias [...] eademque teneo aetatum omnium atque hominum, etiam huius temporis, intelligentiae esse maxime accommodata.” DH 3539.

15 „Tertio: Firma pariter fide credo, Ecclesiam, verbi revelati *custodem* et magistram, per ipsum [...] Christum, [...] institutam...” DH 3540. (Kiemelés tőlem H. M.)

16 Vö. például a Zsolt 129,6.

ténytől szenvedett.¹⁷ Ő – aki maga is le kellett, hogy tegye azt az antimodernista esküt, amelynek alapján később teológiai munkásságának egy részét a modernizmus vádjával illették, majd élete végén úgy rehabilitálták, hogy bíborossá kreálva a dogmafejlődés teológiája melletti pozitív érvnek számított az életműve, tulajdonképpen az antimodernista esküvel is szembemelve – csak egyetlen, igaz, reprezentatív átélője az antimodernista eskü vetette teológia-történeti hullámoknak. Ezen az átalakuláson viszont, ha kisebb mértékben is, de minden életben maradt nemzedéktársának át kellett mennie, ha klerikus volt.

Az eskü a továbbiakban a későbbi dogmafejlődésként elfogadott tétel érveit cáfolva, a jelenből nézve éppen a tradíció egyik történeti zsákutcáját építve ki, viszonylag egyszerű nyelv- és történetfilozófiai előfeltevésekkel operál.¹⁸ Az egyház őreként álló esküszöveg mintegy fokozatosan végigtekint a modernisták jelentette veszélyeken, és így a dogmafejlődés után a tudatalattival foglalkozó pszichoanalízis, a schleiermacheri beleérző vallásosság és a biblikum modern tanulmányozásának kritikáját végzi el.¹⁹ A körbehordozott tekintet sajátosan rögzíti a tévedéseket vallók látványát, amikor visszautasítja „*azoknak a tévedését, akiknek állítása szerint az Egyház által tanított hit ellentmondhat a történelemnek...*”²⁰ A kiemelt latin ige (*repugno*), amely a tévelygők (*errantes*) szájából hangzik el – sajátos, függő beszédmódba állítva ezzel az őket megidézve éppen ellenük felesküdő teológust – a magyar „ellentmond” szónál offenzívabb jelentéssel is fordítható. Az ’ellentmond’ jelentés már csak az átvitt értelmet tükrözi, elsődlegesen azonban *ellene harcol*, katonailag *ellenáll* jelentése van a szónak. Itt egy lényeges ponthoz érkezünk a szöveg olvasásában. Ugyanis az egyház által őrskemként védelmezett tanításról azt állítatja az egyház a tévelygőkkel – akiket, ne feledjük, ő maga gyűjtött egyetlen név alá egy három évvel korábbi dokumentumában –, hogy az egyház által képviselt tanítás ellenséges harcot folytathat a(z üdv)történeti perspektívával. Ezzel a retorikai lépéssel úgy helyezi a háború figuratív diskurzusába az eskütevőt, hogy annak számára érthetővé válik, miért az ő és nem egy támadó katonai alakulat tagjaként esküszik éppen fel. Itt ugyanis kiderül az eskü szövegéből, hogy a tévelygők a valódi támadók, akikkel szemben szükséges az őrség. A hitvédelemnek ez a toposza 1910-re már közel négyszáz éves toposza a katolikus egyháznak, amelyet elsőként a hitújítás időszaka alatt kezdett el abban az újkori értelemben artikulálni, ahogy ennek az antimodernista eskü esetében is a tanúi lehetünk. Ahelyett azonban, hogy ismétlésre vállalkozna a szöveg, mintegy újratерemti azt, amikor a grammatikailag függő beszédként leírható jelenség retorikailag egy önmaga visszájára fordított aposztrophéként kezd el funkcionálni: az eskütevő mondja ki önmagának a vele szemben állótól

17 SZABÓ Ferenc, *I. m.*, 26.

18 DH 3541.

19 DH 3542 és 3544.

20 „...errorem affirmandum, propositam ab Ecclesia fidem posse historiae repugnare...” DH 3544.

hozzá intézett hadüzenetet, hogy ezzel feljogosítsa önmagát az őrszem korában felvett szerepére.

Ezért válik lehetségessé, hogy az eskü utolsó előtti passzusában már ilyen mértékben eluralkodjon a háborús képalkotás: „*Ezért az Atyák [...] mindenkor fennmaradó hitét állhatatosan megtartom, és életem utolsó leheletéig meg fogom tartani, nem azért, hogy mindenki olyasmit valljon, ami az egyes korok kultúrája szerint esetleg alkalmasabb igazságnak látszik, hanem, hogy az apostolok által hirdetett abszolút és változhatatlan igazságot »soha ne lehessen másként hinni és érteni.«*”²¹ Az utolsó leheletig szóló kitartás ígéleténél tétőzik az a harctéri retorika, ami már békeidőben sem vonható ki maradéktalanul a háború képzete alól. Ennél is erősebb kötelék lehetett ez a háború idején felszentelt papok eskütételekor: a békéért is küzdő katolikus egyház belső csatáiba szólító beszédaktusa a teológia művelését a tévedéstől való félelem miatt korlátozta a konzerválás feladatára. Ennek a félévszázados, új és új jelentéssel megtelt esküszövegnek, meglehet, azért kellett óhatatlanul éppen a hermeneutika és a dogmafejlődés áldozataként a katolikus teológiatörténet epizódjává szürkülnie, mert kardot fogott. És miközben nemes, védelmező szolgálatot tett a hitnek, a világháborúk soha nem várt módon változtatták meg az emberiség mentalitását. Az erre a változásra adott reakciónak pedig szükségszerűen a változás elismerését is el kellett hoznia. Az első világháború utáni idők így már soha nem lehettek ugyanazok, mint amik a világháború előtt voltak. A modernizmus konkolyából annak a klérusnak és teológusnemzedéknek kellett megmentenie a modernizmusban rejlő búzát, akik maguk is kötve voltak antimodernista esküjük által. A modernista irányzatokban rejlő értékek átmentése azonban olyan teológiai irányok végleges elismerését hozta, amelyek elsőként éppen az antimodernista esküt számolták fel.

21 Proinde fides Patrum firmissime retineo et ad extremum vitae spiritum retinebo [...] non ut id teneatur quod melius et aptius videri possit secundum suam cuiusque aetatis culturam, sed ut nunquam aliter credatur, nunquam aliter intelligatur absoluta et immutabilis veritas ab initio per Apostolos praedicata” DH 3549.